

Antoni FURDAL
Wrocław

Jazyk a národní identita*

Uplynulo již půl roku od okamžiku, kdy se oba naše státy ocitly, spolu s mnoha dalšími, v Evropské unii. Z mnoha změn, ke kterým v poslední době došlo, je rovněž patrné oživení v humanitních vědách. Zformovala se totiž odlišná hierarchie problémů, které na sebe upoutávají naši pozornost. Svého významu nabyla například otázka národní identity. Podíváme-li se jen na Polsko, hlasy, které se k tomuto tématu zde ozývají, jsou stále početnější. Doposud se rozplývaly v optimistickém obrazu sjednocené Evropy, ve které budou mít všichni možnost neomezeného rozvoje. Nyní se setkáváme s konkrétnějšími dotazy na podstatu identity a na to, jaká je šance pro její zachování v době globalizace a multikulturovosti.

Chceme-li vstoupit do této diskuse, která je – zdá se – stejně důležitá jak pro obyvatele České republiky, tak Polska, měli bychom začít tvrzením, že podmínkou národní identity je kontinuální vývoj národní kultury. Jejím základem jsou jevy symbolického rázu. Vztahuje se to ve stejné míře na oficiální symboly, takové jako státní znak a vlajka, hymnické písně, i některé tance lidového původu (polská *mazurka*, česká *polka*), proslulé postavy (Jan Hus a Mikuláš Koperník), historické události (versailleský mír), jakož i umělecká díla a architekturu (kostel sv. Barbory v Kutné Hoře a Raclavické panorama ve Vratislavi), a ostatně i části mateřské přírody. Všechno to, mezi čímž probíhá náš život, může ve společnosti nabýt hodnoty symbolu, nezřídka s velkým axiologickým příznakem.

* Tekst wystąpienia prof. dra hab. Antoniego Furdala podczas uroczystości nadania Mu tytułu Doktora Honoris Causa Uniwersytetu Ostrawskiego.

Nejdůležitější místo však zde připadá jazyku. Pro lidské společenství je totiž sám sebou symbolem jako celek, ba co je důležitější – ve všech svých plánech a na všech rovinách představuje strukturu symbolických hodnot. Jeho úloha v národní kultuře značně přesahuje úkol, jaký mu nejednou připisují učenci, kteří v něm vidí nástroj k předávání jednorázových informací. Pohlédneme na něho z trochu bližší perspektivy.

Je třeba začít tím, že jazyk v dnešním stadiu civilizačního rozvoje člověka je něčím neodstranitelným. Rozpor mezi tím, čím nás vybavila příroda, a tím, co nám vnucuje civilizace, působí, že se čas od času objeví na světě někdo, kdo o sobě prohlašuje „nemám žádnou státní příslušnost” nebo „jsem bez vyznání” nebo „nepřijímám žádnou ideu ani filozofii”. Ještě se však nestalo, aby někdo oznámil: „nemám žádný jazyk a nepoužívám žádného jazyka z těch, kterými se ve světě mluví”. Není to možné nejen proto, že by to musel říct právě polsky, anglicky nebo jinak. Jazyk je totiž dílem člověka a vznikl přirozenou cestou jako instituce, která je prostředníkem mezi ním a realitou, která jej obklopuje. Je jakoby jednou ze součástí lidského mozku, jeho jakýmsi prodloužením mimo neuropsychickou sféru. Objektivně existuje v podobě zvukových vzorců, které se předávají z generace na generaci, ne však geneticky, ale právě prostřednictvím kultury. Jsou to právě etnické či národní jazyky, které jsou základem kulturních odlišností mezi jednotlivými lidskými uskupeními.

Dodejme, že z hlediska společnosti funguje jazyk jako svého druhu kontinuum, které je v průběhu staletí jejím nejcharakterističtějším znakem. Takovou kontinuitu nemají ani státní útvary ani náboženská, a tím méně pak ideologická uskupení. Dokonce i se samotným národem je potíž, neboť jeho definice není jednotná a mění se, často z politických důvodů. Avšak pokud jde o jazyk, lingvisté nemají většinou pochybnosti při sledování dějin lidských společenství, jejich rozpadu následkem migrace nebo sjednocování, pokud vznikly příznivé demografické podmínky.

Skutečnost, že všechna literární, náboženská, publicistická, právní, politická a donedávna ve většině případů i vědecká díla jsou kon-

strukcemi, které vznikly v přirozených jazycích, nevyvolává většinou žádné pochyby, i když z neznámých příčin není příliš zdůrazňována. Komplikovanost a mnohostranná využitelnost přirozených jazyků způsobuje, že také jejich fragmenty, vnitřní konstrukty (např. literární postavy), děje a motivy, a dokonce i jednotlivé formulace mohou plnit úlohu zvláštních znaků a symbolů. Jsou pak spolu s tradičně pojímaným jazykem, s jeho výrazy, idiomy a frazeologizmy jediným souborem faktů, které lze sémioticky interpretovat.

Ale sémiotická interpretace se přece vztahuje také na jiné znaky, i ty, které existují nezávisle na jazyce. V našem životě je mnoho znakových systémů, mnoho různých způsobů signalizace a komunikace, které nám umožňují žít a přežít v dnešním komplikovaném světě. Patří k nim také výše zmíněné věcné symboly, takové jako v Polsku Wisła, v Čechách Vltava, dále pak Hradčany a Wawel, Bedřich Smetana a Stanisław Moniuszko. Přijímáme je jako své vlastní a skrze ně se ztotožňujeme s českou nebo polskou společností.

Nelze tedy popřít, že jsou to znaky, které reprezentují národní hodnoty. Je však třeba také věnovat pozornost tomu, že jejich použití v bezprostředních kontaktech mezi obyvateli země nevychází přímo z nich samých. Mezi několika desítkami milionů Poláků se jistě najde mnoho těch, kteří nikdy na vlastní oči neviděli jezero Goplo nebo Szczerbiec – korunovační meč polských králů, a přece mají pocit, že to jsou svého druhu národní symboly. Pokud k tomuto problému přistoupíme z jiné strany, můžeme říci, že diskutují-li lidé o historických a estetických vlastnostech katedrály ve Hnězdně a v Krakově, nikdo z nich nemá možnost postavit je pro porovnání vedle sebe – a přesto se takový diskurz odehrává. Jak je to možné?

Na to odpovídá sémiotika, přesněji řečeno tradiční Saussurova koncepce znaku, v níž pokračovaly některé lingvistické školy. Podle Saussura se název, nebo v tomto případě symbol, nevztahuje přímo ke skutečnosti, ale jen k představě. Používáme-li znaky, máme co do činění s fakty, které náleží do tří různých plánů. Vezmeme-li si jako příklad Wawel, bude to:

1) hrad na skále nad Wislou,

2) představa tohoto hradu,

3) výraz *Wawel*.

První se vztahuje k materiální skutečnosti a dokud se nerozpadne na hromadu kamení, je verifikovatelný smysly. Druhý se objevuje v psychickém životě každého člověka zvlášť. Třetí prvek patří do jazyka a existuje ve formě dvouslabičného zvukového segmentu, který lze také zapsat. Všechny tři části jsou mezi sebou propojeny, přestože existují v odlišných plánech. Podstatou znaku Wawel však není samotný reálně existující hrad, ale představa, která se spojuje se slovem *Wawel*.

Lze to dokázat? Ano – dostatečným argumentem jsou znaky, které můžeme používat, které však nemají oporu v materiální skutečnosti: *faun*, *mořská panna*, *perpetum mobile*, *Atlantida* či *Soplicovo*. V přirozeném jazyce, jakým je polský jazyk se svým zázemím národní kultury, jsou legendární postavy jako Krak a Wanda stejnými znaky jako Jagiełło a Jadwiga. Na otázku, které z těchto postav jsou skutečné, musí odpovědět historici. Z hlediska sémiotického mezi nimi není rozdíl.

Analýza asi dvou set nejčastěji používaných symbolů polské kultury umožňuje tvrdit, že v praxi – tedy v komunikační skutečnosti – mnoho znakových systémů předává svou informační hodnotu jazyku. V prvním plánu jsou to statické symboly, jako např. Wawel nebo Westerplatte, kterými nelze operovat jako znakovými jednotkami v nějakých mimojazykových sémiotických aktech. Ještě výrazněji je to vidět, když se podíváme na jména a příjmení lidí, kteří žili v minulosti, a na chrononyma neboli názvy historických událostí, jako je např. *bitva u Grunwaldu*, *třetí dělení Polska* nebo *varšavské povstání*. To, co po těchto lidech a událostech zůstalo v hmotném světě, je nesrovnatelné s tím, čím byli ve skutečnosti. Lidé se proměnili v popel, krev hrdinů se vsákla do země, bitevní vřava utichla. Pro nás, lidi žijící na počátku 21. století, jsou jedinou skutečností jejich jména. Existují nadále v myšlení Poláků jako znaky, které patří do naší kulturní symboliky.

Při takovýchto úvahách si uvědomujeme, že svět, ve kterém žijeme – jak se dříve říkalo *otčina, vlast* – je materiální základnou naší existence a největším zdrojem zkušeností. Pohled z pravého břehu Vltavy na Hradčany nic nenahradí, žádné slovo, žádné vyprávění, žádná fotografie či film. Prožitky s tím spojené jsou vlastnictvím každého jednotlivého člověka. Pro společnost – tedy pro všechny, i pro ty, kteří tam blízko Národního divadla nikdy nebyli – je důležitý symbol. Skutečná úloha faktů a prvků skutečnosti se omezuje nejčastěji na impuls, který byl spojen s počátkem jejich společenského pojetí jako znaků v určitém okamžiku intelektuálních procesů, které probíhaly v rámci celého společenství. Jejich další fungování v symbolické rovině přebírá jazyk, v němž mají pevné místo díky vžitým výrazům, jménům, historickým a geografickým názvům.

Fakta tohoto druhu opravňují přijmout názor o zásadní, nesrovnatelné roli jazyka v národní kultuře. Právě mateřský jazyk spolu s literaturou je souborem symbolů, který vznikl na základě podmínek a potřeb života národa. Jeho součástí je také to, co zůstalo po minulých epochách a co vytváří kontinuitu, a tím i národní identitu.

Všechny národní kultury, tak jako všechny jazyky, jsou si rovny. Mohou být bohatší nebo chudší, ale nejsou mezi nimi horší nebo lepší. S kterou z nich se cítíme spojeni – to je z hlediska celého lidstva čistě subjektivní. Ale na stejném principu, to znamená na principu rovnosti kultur, máme ve státě, který se nazývá polský nebo český, právo vytvářet pro vlastní národní kulturu takové podmínky, které jí zajistí další existenci a náležitý rozvoj.